

DOROTA WEREDA* – SIEDLCE

BIBLIOTEKA BAZYLIANÓW W BIAŁEJ PODLASKIEJ

Streszczenie

Bazylikański klasztor w Białej Podlaskiej został ufundowany w 1690 roku przez Katarzynę z Sobieskich Radziwiłłową. Zakonnicy z białskiego klasztoru zostali zobowiązani do podniesienia poziomu życia religijnego poddanych w białskich dobrach Radziwiłłów poprzez działalność misyjną.

Wsparciem dla pracy duszpasterskiej, kaznodziejskiej, misyjnej, obsługi pielgrzymów była biblioteka klasztorna gromadząca zbiory kazań oraz książki o tematyce teologicznej, historycznej, medycznej, z zakresu historii sztuki, słowniki, druki popularyzujące kult maryjny oraz okolicznościowe panegiryki upamiętniające wydarzenia związane z rodem Radziwiłłów. Książki do biblioteki były kupowane przez zakonników oraz przekazywane jako dary od fundatorów, duchownych obrządku łacińskiego oraz zakonników pracujących w białskiej lub innych placówkach bazylikańskich. Zachowana część zasobu białskiej biblioteki wskazuje na rozległe kontakty i zainteresowania zakonników. W klasztornej księgozbiorze znajdowały się książki opublikowane w wielu krajowych ośrodkach wydawniczych i typografiach kilkudziesięciu miast Europy Zachodniej. Książki były kupowane przez zakonników studiujących w rzymskich placówkach oświatowych, w drodze powrotnej do kraju zaopatrujących się w tamtejszych księgarniach.

Zachowana część księgozbioru klasztoru bazylianów w Białej jest świadectwem wysokiej kultury intelektualnej jego użytkowników i otwartości na inspiracje z różnych środowisk intelektualnych. Analiza księgozbioru potwierdza ogromną rolę zgromadzenia jako pośredników pomiędzy kulturą łacińskiego i bizantyjskiego kręgu kulturowego. Wykorzystanie wiedzy w pracy duszpasterskiej przyczyniało się do przetwarzania idei zawartych w książkach

* Dorota Wereda – dr hab. historii; prof. w Instytucie Historii; Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach; e-mail: weredad@interia.pl
<https://orcid.org/0000-0003-1084-2212>

do poziomu odbiorcy często wykluczonego z kręgów kultury piśmienniczej. Księgozbiory bazyliańskie były istotnym narzędziem do wytyczania nowych granic kręgów kulturowych.

Słowa kluczowe: Cerkiew unicka; zakon bazylianów; biblioteki zakonne; księgozbiory bazyliańskie; kultura książki; Biała Podlaska

Zakon bazylianów (*Ordo Sancti Basilii Magni* – OSBM) powstał w wyniku przeprowadzonej na początku XVII wieku przez Józefa Welamina Rutskiego reformy kilku monasterów prawosławnych, które przystąpiły do unii brzeskiej. Dzięki nowym fundacjom, głównie magnackim, w XVII i XVIII stuleciu powstawały kolejne placówki. W 1772 roku na rozległych i odległych od szlaków komunikacyjnych obszarach wiejskich ziem litewsko-ruskich i koronnych działało 144 monasterów, z czego tylko 28 w miastach. Działalność duszpasterska, oświatowo-wychowawcza, charytatywna (przytulki, szpitale, apteki), edytorska i typograficzna zgromadzenia bazylianów stała się fundamentalnym czynnikiem formowania Cerkwi unickiej metropolii kijowskiej. Przyjmuje się, że każdy monaster bazyliański posiadał bibliotekę, w której zgromadził od kilkudziesięciu do kilkuset, a w największych klasztorach nawet do kilku tysięcy woluminów¹.

Bazyliański klasztor w Białej Podlaskiej² był fundacją magnacką. Inicjatorką jego utworzenia była Katarzyna z Sobieskich Radziwiłłowa, siostra króla Jana III Sobieskiego. Celem fundacji, precyzyjnie sformułowanym w akcie fundacyjnym, było „wykorzenienie w państwie (...) bialskim schizmatycznego uporu”. Brak jest informacji o dużych pod względem liczby wiernych czy też wyróżniających się aktywnością skupiskach wyznawców prawosławia opierających się przyjęciu unii w bialskich posiadłościach Radziwiłłów w XVII stuleciu. Założeniem fundacji była animacja postaw religijnych poddanych obrządku greckiego zamieszkujących bialskie dobra Radziwiłłów oraz podniesienie poziomu wiedzy religijnej. W treści dokumentu fundacyjnego można przeczytać:

¹ W. Kołbuk, *Kościoły Wschodnie w Rzeczypospolitej około 1772 r.*, Lublin 1998, s. 349-352; M. Pidłypczak-Majerowicz, *Bazylianie w Koronie i na Litwie. Szkoły i książki w działalności zakonu*, Wrocław 1986, s. 16-17; M. Pidłypczak-Majerowicz, *Książka i biblioteka bazyliańska w XVII-XVIII w. oraz wpływ kasat na stan ich zachowania i opracowania*, „Hereditas Monasteriorum”, 1 (2012) s. 85-97; M. Szegda, *Bazylianie*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 2, red. F. Gryglewicz, Lublin 1976, kol. 139; *Katalog druków cyrylicznych XVI-XVIII wieków w zbiorach biblioteki klasztoru oo. Bazylianów w Warszawie*, oprac. R. Lepak, Warszawa 2013; M.M. Vavrik, *Naris rozvitku i stanu Vasiliâns'kogo čina XVII-XX st.: topografično-statistična rozvidka*, Rim 1979; Ū. Stecik, *Vasiliâns'ki monastiri Peremišl's'koj êparhii (kinec' XVII-XVIII st.): monografiâ*, Drogobič 2014; U. Paszkiewicz, *Catalogus catalogorum. Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej od XVI wieku do 1939 roku. Spis scalony, poprawiony i uzupełniony*, t. 1-2, Warszawa 2015; J. Getka, *U progu modernizacji. Ruskojęzyczne drukarstwo bazyliańskie XVIII wieku*, Warszawa 2017; J. Getka, *Polskojęzyczne druki bazyliańskie*, Warszawa 2013; *Zakon bazyliański na tle mozaiki wyznaniowej i kulturowej Rzeczypospolitej i krajów ościennych*, red. S. Nabywaniec, S. Zabraniał, B. Lorens, Rzeszów 2018.

² Białą Radziwiłłowską po utworzeniu guberni podlaskiej w 1837 r. zaczęto miasto nazywać Białą Podlaską. S. Warchoł, *Nazwy miast Lubelszczyzny*, Lublin 1964, s. 13.

wiele się takich znajduje w tej włości starych ludzi, że nie znają co jest Bóg, do spowiedzi świętej nie chodzą, w jakiej wierze zostają nie wiedzą, niedziel i świąt przykazaniem Bożym naznaczonym przez roboty swoje nie szanują³.

Fundacja Katarzyny z Sobieskich Radziwiłłowej wpisywała się w politykę wyznaniową Sobieskiego promującą i wspierającą Cerkiew unicką. Wydany przez Jana III 18 stycznia 1690 roku dokument fundacyjny przy istniejącej parafii cerkiewnej powoływał klasztor i gwarantował utrzymanie dla 6 zakonników „w Unii albo jedności z Kościołem świętym rzymskim zostających”⁴.

Na budowę cerkwi i klasztoru fundatorka przekazała 40 tys. zł⁵. Kolejne 30 tys. zł księżna podarowała na odzież, wikt, utrzymanie służby klasztornej oraz coroczną prowizję w wysokości 7% z 2.100 zł. W zamian na zakonników zostały nałożone obowiązki katechizacji i pracy duszpasterskiej wśród mieszkańców bialskiego majątku Radziwiłłów, sprecyzowane w dokumencie fundacyjnym w sposób następujący: „poddani mego będą po dwóch continuo jeździć a dziatek katechizmu uczyć i starszych do znajomości i bojaźni Bożej, zgoła na misji zostawać ustawicznej”⁶. Ułatwieniem dla prowadzenia „ustawicznej jazdy po miasteczkach i wsiach” było przekazanie przez księżną Radziwiłłową „kolaski z parą koni”, wraz z gwarancją wolnego wypasu na obszarze wsi i miast. Kolejnym zobowiązaniem nałożonym przez fundatorkę na bialskich zakonników było odprawianie raz na kwartał nabożeństwa za zmarłych poddanych i modlitwy w intencji fundatorki i jej syna Karola Stanisława. Księżna na swój koszt zobowiązała się do wzniesienia gmachu klasztoru. „Z puszczy bialskiej” z lasów książęcych udostępniła drewno na materiał budowlany oraz na opał⁷.

Fundację bialskich bazylianów zaakceptował ówczesny eparcha diecezji włodzimiersko-brzeskiej Leon Załęski oraz władze zakonne. W trakcie XXII Kongregacji bazylianów obradującej w Mińsku w 1690 roku odczytano list syna fundatorki Karola Stanisława Radziwiłła o fundacji w Białej⁸. Fundację bialskiego klasztoru potwierdził król, który skłonił się do prośby umieszczenia zapisu fundacyjnego w Metryce Litewskiej. Zapisu dokonano 14 lutego 1690 roku. Fundacja została odnotowana w księgach kancelarii mniejszej Wielkiego Księstwa Litewskiego⁹ i zatwierdzona w 1690 roku na sejmie¹⁰.

³ L. Bieńkowski, *Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce*, w: *Kościół w Polsce*, red. J. Kłoczowski, t. 2, Kraków 1968, s. 1013.

⁴ Tamże.

⁵ J. Jaroszek, *Radziwiłłowa Katarzyna*, w: *Polski Słownik Biograficzny* (dalej: PSB), t. 30, Wrocław-Warszawa 1987, s. 394.

⁶ L. Bieńkowski, *Organizacja Kościoła*, s. 1013.

⁷ Archiwum Państwowe w Radomiu (dalej: APR), Zarząd Dóbr Państwowych, sygn. 13448, s. 2.

⁸ *Arheografičeskij sbornik dokumentov odnosâšichsâ k „istorii S”vero-Zapadnoj Rusi*, t. 12, Vil’na 1900, s. 128.

⁹ APR, Zarząd Dóbr Państwowych, sygn. 13448, s. 23-24.

¹⁰ *Volumina Legum*, t. 5, Petersburg 1860, s. 401.

Pierwszym przełożonym bialskiej placówki był Joachim Kuszelic, doktor teologii i filozofii, wykształcony w rzymskim Kolegium Greckim¹¹. Kolejny przełożony Prokoprus Mor, który szybko doprowadził do wzniesienia nowych, drewnianych gmachów cerkwi i klasztoru:

Tak się pilno krzątał około tej fabryki roboty, że w jednym roku te obydwie rzeczy stali, za czułym i pilnym rozkazem do dania kosztu drzewa świętej pamięci Fundatorki, oświeconej księżnej Katarzyny Sobieskiej Radziwiłłowej (...) ¹².

Bialski ośrodek dzięki bliskości książęcej siedziby szybko uzyskał znaczącą pozycję w strukturze zgromadzenia. Już w 1709 roku był miejscem obrad kongregacji zakonu z udziałem administratora metropolii kijowskiej Jerzego Winnickiego, biskupa łuckiego Dionizego Żabokrzyckiego, biskupa chełmskiego Gedeona Orańskiego oraz protoarchimandryty zakonu, przyszłego biskupa diecezji włodzimiersko-brzeskiej i metropolity, Leon Kiszki. W nabożeństwie rozpoczynającym obrady kongregacji uczestniczył kanclerz wielki litewski Karol Stanisław Radziwiłł¹³. Do podniesienia rangi bialskiej placówki bazylianów przyczyniła się obecność od początku XVIII stulecia na książęcym zamku Radziwiłłów w Białej relikwii męczennika za unię bł. (wówczas) Jozafata Kuncewicza. Placówka bazylianów w Białej prowadziła działalność duszpasterską, misyjną i promującą kult bł. Jozafata.

Klasztor, podobnie jak inne placówki bazyliańskie w Królestwie Polskim, został skasowany na mocy decyzji władz rosyjskich 28 listopada (według kalendarza gregoriańskiego 10 grudnia) 1864 roku¹⁴. Po przejściu przez Cerkiew prawosławną zasób bialskiej biblioteki zwrócił uwagę prawosławnego duchowieństwa, które wyraziło uznanie dla wartości historycznej zasobu oraz pochodzenia z wielu europejskich typografii¹⁵.

W bialskim klasztorze, podobnie jak w innych placówkach tego zgromadzenia, funkcjonowała biblioteka. Źródłem do poznania księgozbioru bialskich bazylianów są starodruki przechowywane w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie. Zasób biblioteki po kasacji klasztoru

¹¹ D. Blażejovskij, *Byzantine Kyivan rite students in Pontifical Colleges, and in Seminaries, Universities, and Institutes of Central and Western Europe: (1576-1983)*, Rome 1984, s. 84, 163.

¹² B. Balik, „Katafal’k chernechii” *Vasiliyan XVII-XVIII st. (Rukopisna zbirka zhittepisiv Vasiliyan)*, „Analecta OSBM”, 12 (18) Rome 1985, s. 306-311.

¹³ *Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600-1900)*, vol. IV: 1691-1710, paravit, adnotavit editionemque curavit P. Athanasius G. Welykij, Romae 1976, s. 288-289.

¹⁴ P. Marceluk, *Bazylianie w Kościele unickim i ich misja ludowa-teoria i praktyka XVII-XVIII wiek*, w: *Dziedzictwo unii brzeskiej*, red. R. Dobrowolski, M. Zemło, Lubin-Supraśl 2012, s. 59-80; D. Wereda, *Misje bazylianów z Białej w drugiej połowie XVIII wieku*, w: *Archiva temporum testes: źródła historyczne jako podstawa pracy badacza dziejów: księga pamiątkowa ofiarowana Stanisławowi Olczakowi*, red. G. Bujak, T. Nowicki, P. Siwicki, Lublin 2008, s. 614-627; D. Wereda, *Rozwój kultu Jozafata Kuncewicza w XVIII wieku*, w: *Śladami unii brzeskiej*, red. R. Dobrowolski, M. Zemło, Lublin-Supraśl 2010, s. 253-274.

¹⁵ Holmsko-Varšavskij eparhial’nyj vestnik, 1883, № 15, s. 276. Za informację dziękuję p. Inie Każuro z Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie.

został przekazany seminarium duchownemu unickiej diecezji w Chełmie. Pozostająca pod nadzorem rządowym placówka wkrótce w 1875 roku została przekształcona na seminarium prawosławne¹⁶. Po I wojnie światowej księgozbiór bialskich bazylianów został przekazany Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie. Współcześnie w katalogu tej placówki zostało odnotowanych 224 książek będących spuścizną bialskich bazylianów. Siedem woluminów z tej liczby zostało przekazanych do Książnicy Zamojskiej im. Stanisława Kostki Zamoyskiego w Zamościu jako część tzw. księgozbioru klemensowskiego, przekazanego w depozyt bibliotece przez rodzinę Zamoyskich reprezentowaną przez prezydenta Zamościa Marcina Zamoyskiego. Relikty spuścizny rękopiśmiennej z bialskiej biblioteki bazylianów znajdują się w zasobach Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie (3 rękopisy sporządzone w języku łacińskim) i Bibliotece Seminarium Metropolitarne w Lublinie¹⁷, w której na podstawie adnotacji umieszczonych w rękopisach 5 zostało identyfikowanych jako spuścizna bialskiej biblioteki bazylianów. Na obecnym etapie badań nie ma do dyspozycji żadnego inwentarza zawierającego spis książek bialskiej placówki. Jedynym znanym źródłem o charakterze inwentaryzacyjnym jest spis liczbowy woluminów z podziałem na działy tematyczne sporządzony w czasie inwentaryzacji przeprowadzonej w 1865 roku po kasacie klasztoru. Fragmentaryczność zachowanych informacji, zarówno w inwentarzu, jak i realnie zachowanych, nie upoważnia do przeprowadzenia analiz statystycznych. Zachowane książki pozwalają na dokonanie jednostkowych spostrzeżeń mogących stanowić przyczynek do badań nad księgozbiorami bazyliańskimi i na wskazanie tendencji pomocnych do charakterystyki bazyliańskich księgozbiorów historycznych.

Badania nad zasobami bibliotek z klasztorów bazyliańskich są niezwykle istotne zarówno dla poznania dziejów zgromadzenia, jak również analizy procesów kształtowania się kultury przedrozbiorowej Rzeczypospolitej i jej interpretacji w aspekcie dialogu pomiędzy kulturami ukształtowanymi na fundamentach łacińskiego i bizantyjskiego kręgu kulturowego z uwzględnieniem recepcji kultur zachodnioeuropejskich. Zasoby bibliotek bazyliańskich są pomocne w odtworzeniu procesów transmisji wartości kulturowych i społecznych z centrów intelektualnych na peryferie oraz z elit do ogółu społeczności.

¹⁶ W. Osadczy, *Święta Ruś. Rozwój i oddziaływanie idei prawosławia w Galicji*, Lublin 2007, s. 358-359.

¹⁷ *Katalog rękopisów Biblioteki Seminarium Metropolitarne w Lublinie*, oprac. H.D. Wojtyska, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 28-30 (1974-1975) s. 127, 143, 151, 158, 161, 164, 271.

Biblioteki bazyliańskie są przedmiotem badań M. Pidłypczak-Majerowicz¹⁸, Beaty Lorens¹⁹, oraz przedstawicieli środowisk naukowych Ukrainy²⁰. Aktywnością na tym polu badawczym wyróżnia się Iwan Almes²¹.

Biblioteka bazylianów w Białej dotychczas pozostawała poza zainteresowaniem badaczy księgozbiorów historycznych. Brak źródeł uniemożliwia rekonstrukcję zasobności biblioteki na poszczególnych etapach jego funkcjonowania i prześledzenia dynamiki wzrostu lub spadku liczby woluminów. W 1865 roku w świetle inwentaryzacji dokonanej przez komisję sporządzającą spis majątku klasztoru po kasacie w bibliotece znajdowało się 674 książki. Komisja dokonała weryfikacji zasobu biblioteki z katalogiem sporządzonym w 1836 roku. Konfrontacja wykazała brak 124 książek²². Ponadto w bibliotece odnaleziono książ-

¹⁸ M. Pidłypczak-Majerowicz, *Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII-XVIII wieku*, Wrocław 1996; M. Pidłypczak-Majerowicz, *Biblioteki bazylianów lwowskich i dawnej prowincji koronnej zakonu w XVII-XX wieku*, w: *Kraków-Lwów: książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*, t. 9, cz. 1, red. H. Kosętko, B. Góra, E. Wójcik, Kraków 2009, s. 232-233.

¹⁹ B. Lorens, *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743-1780*, Rzeszów 2014, s. 393-406.

²⁰ T. Gucalenko, *Biblioteka ta central'nij vasilians'kij arhiv u L'vovi*, w: *Rukopisna ukrainika u fondah L'vivs'koj naukovoj bibliotekiim. V. Stefanika NAN Ukraïni ta problemi stvorennâ informacijnogo banku danih. Materiali miżnarodnoï naukowo-praktičnoï konferenciji (L'viv, 20-21 veresnâ 1996 r.)*, Lwów 1998, s. 137-140; V. Los', *Ĭnventar ĭbibliotek vasilians'kih monastiriv u profesijnij diâl'nosti istorika (Pravobereżna Ukraïna, seredina XVIII-počatok XIX st.)*, w: *Ĭstoriografični ta dżerełoznavčij problemi istorij Ukraïni*, Dnipropetrovs'k 2012, s. 202-215; V. Los', *Vasilians'ki biblioteki v svitli monastirs'kih inventariv Nacional'noj biblioteki Ukraïni im. V.Ĭ. Vernads'kogo (Pravobereżna Ukraïna XVIII-XIX stolittâ)*, w: *Między Rzymem a Nowosybirskiem. Księga jubileuszowa dedykowana ks. Marianowi Radwanowi SCJ*, red. I. Wodzianowska, H. Łaszkiewicz, Lublin 2012, s. 613.

²¹ I. Almes, *Źródła do historii bibliotek klasztornych eparchii lwowskiej XVII-XVIII wieku. Inwentarze monasteru bazyliańskiego w Krechowie*, „Textus et Studia”, 3 (2015) nr 3, s. 7-27; Ĭ. Al'mes, *Bogoslužbovi knigi u Krehivs'komu vasilians'komu monastiriu drugij polovini XVIII st.*, w: *Ĭstoriâ religij v Ukraïni: Naukovij šoričnik*, kn. 1, L'viv, s. 155-168; Ĭ. Al'mes, *«Cerkovni knigi» u Vicins'komu vasilians'komu monastirî (za materialami inventarnogo opisu 1774 r.)*, „Naukovi pracj Nacional'noj biblioteki Ukraïni im. V. Ĭ. Vernads'kogo”, Vip. 42 (2015) s. 365-378; Ĭ. Al'mes, *Latino – ĭ pol's'komovni starodruki monastirs'kogo pohodżennâ u fondah Derżavnogo arhivu Ternopil's'koj oblasti*, „Arhivi Ukraïni”, Vipusk, 4 (2015) № 298, s. 110-120; Ĭ. Al'mes, *Pol's'komovna propovidnic'ka literatura v biblioteci Krehivs'kogo monastirâ XVII-XVIII st.*, „Pol's'ki studij”, № 8, Kiiv 2015, s. 66-82; I. Almes, *Księgi cyrylickie w bibliotekach monasterów bazyliańskich eparchii lwowskiej XVIII wieku*, „Latopisy Akademii Supraskiej”, 17 (2015) s. 209-216; Ĭ. Al'mes, *Las obras carmelitanas en las bibliotecas de conventos basilios de la Eparquia de Lviv del siglo XVIII*, w: *Svjata Tereza vid Isusa i Ukraïna – Santa Teresa de Jesús y Ucrania*, Naukovij zbirnik, uporiad. ĭ peredm. B. Čuma, L'viv 2017, s. 194-213.

²² Archiwum Państwowe w Lublinie, Chełmski Konsystorz Grecko-Katolicki, sygn. 687, s. 29-30.

ki nie objęte spisem z 1836 roku, woluminy bez tytułów oraz 26 podręczników szkolnych. Oprócz książek w zasobach biblioteki znajdowało się 48 rękopisów w zeszytach oraz 9 rękopisów w języku słowiańskim²³.

Trudno jest dokonać oceny wielkości zasobu. Wobec zachodzących przemian w kulturze książki w XIX stuleciu liczby te nie odzwierciedlają stanu faktycznego dla XVIII wieku²⁴. Wydaje się, że bialską bibliotekę pod względem liczby książek należy zaliczyć do średniej wielkości. W świetle inwentarzy biblioteki bazyliańskiej liczyły od kilkudziesięciu do kilkuset woluminów. Bialski księgozbiór nie zaliczał się do tych o dużym pod względem wielkości ani wartości zasobu. Zasoby bibliotek bazylianów w Wilnie, Żyrowicach, Supraślu umożliwiły napisanie dzieł tej miary jak opracowanie historyczne Ignacego Stebelskiego, w którym autor dokonał przeglądu wykorzystanej literatury łacińskiej, polskiej i obcej oraz ocenił bogate źródła cerkiewnosłowiańskie²⁵. W klasztorze bazyliańskim w pobliskim Brześciu Litewskim w świetle inwentarza sporządzonego 24 lutego 1830 roku, w zasobach biblioteki było 1158 woluminów i 12 map²⁶. Należy uwzględnić, że zakonnicy z tamtejszej placówki przejęli księgozbiór ze skasowanego klasztoru jezuitów i prowadzili szkołę. Bialscy bazylianie nie prowadzili placówki edukacyjnej kształcącej świeckich. Zatem w bibliotece prawdopodobnie nie było podręczników. Po roku 1795 na skutek dezorganizacji w strukturach administracji państwowej, cerkiewnej i zakonnej przez krótki czas w bialskiej placówce przebywali nowicjusze, na potrzeby kształcenia których być może bialski księgozbiór powiększono.

Informacje sporządzone w trakcie inwentaryzacji pozwalają na podjęcie próby rekonstrukcji organizacji biblioteki. W XIX wieku księgozbiór był podzielony na 18 działów (sekcji) według klucza tematycznego. W układzie tematycznym książki ułożone były również na półkach. Działy (sekcje) i liczbę książek w poszczególnych działach (sekcjach), w świetle inwentaryzacji przeprowadzanych w latach 1836 i 1865 przedstawiono w tabeli 1.

²³ Archiwum Państwowe w Radomiu, Zarząd Dóbr Państwowych w Radomiu, Izba Skarbowa Siedlecka (dalej: APR, ZDP, ISS), sygn. 572, s. 23-28.

²⁴ Według M. Piśtypczak-Majerowicz średni wskaźnik liczby książek dla bibliotek klasztornych w czasach przedrozbiorowych w bibliotekach na obszarze Rzeczypospolitej wynosił od 100 do 300 tomów. Badania B. Lorens wykazały, że w bibliotekach monasterskich klasztorów prowincji koronnej bazylianów w latach 60. XVIII wieku liczba książek wahała się od 5 (Bilina Wielka) do 668 (Dobromil) woluminów. Biblioteki monasterskie liczyły najczęściej ok. 60 książek. Lorens, *Bazylianie prowincji*, s. 398-399.

²⁵ M. Piśtypczak-Majerowicz, *Bazylianie historycy Kościoła wschodniego*, w: *Klasztor w Kościele średniowiecznym i nowożytnym*, red. M. Derwich, A. Pobóg-Lenartowicz, Warszawa 2010, s. 461-471; Piśtypczak-Majerowicz, *Książka i biblioteka bazyliańska*, s. 91.

²⁶ Paszkiewicz, *Catalogus catalogorum*, s. 102.

Tabela 1. Liczba woluminów w zasobach biblioteki w klasztorze bazylińskim w Bialej w latach 1836 i 1865

Sekcja	Liczba woluminów w 1836 r.	Liczba woluminów w 1865 r.
Sekcja I Pismo św. z komentarzami	64	57
Sekcja II Ius canonicum	71	67
Sekcja II b Concilia	8	5
Sekcja III Oratores	42	40
Sekcja IV Opera Theologica	83	81
Sekcja VI Historyczne	34	30
Sekcja VI Dział Historyczno-Kościelny	34	23
Sekcja VII Opera S. Patrum	10	8
Sekcja VIII Dykjonarze różnych języków	9	5
Sekcja IX Dzieła lekarskie	15	8
Sekcja X Żywoty Świętych Pańskich	19	11
Sekcja XI Kazania	89	73
Sekcja XII Nauki katechizmu	32	23
Sekcja XIII Medytacje	44	35
Sekcja XIV Dzieła „rozmaite”	132	108
Sekcja XIV Libri Spiritualis	12	8
Sekcja XIV Reguły zakonne	8	5
Sekcja XV Dzieła w języku niemieckim	14	13
Sekcja XVI Dzieła w języku francuskim	26	24
Sekcja XVII Dzieła w języku włoskim	32	30
Sekcja XVIII Varia opuscula in lingua latina	21	21

Źródło: APR, ZDP, ISS, sygn. 572, s. 23-28.

Zachowany podział tematyczny wskazuje, że największą część księgozbioru (oprócz książek trudnych do zakwalifikowania w wyznaczonych grupach tematycznych) stanowiły zbiory kazań oraz książki o tematyce teologicznej. Potwierdza to profil działalności bialskich zakonników ukierunkowanych na działalność duszpasterską, której istotną częścią było kaznodziejstwo.

Wyodrębnienie z zasobu działu tematycznego „dzieła lekarskie” może świadczyć o zainteresowaniach medycznych, a może nawet o działalności aptekarskiej czy też ziołoleczniczej zakonników²⁷.

W strukturze organizacyjnej księgozbioru wyodrębnione zostały książki w językach obcych: francuskim, niemieckim, łacińskim i włoskim. W zachowanej części księgozbioru zdecydowanie liczbowo przeważają dzieła w języku łacińskim, zatem zasób książek w tym języku nie ograniczał się tylko do przyporządkowanych do sekcji XVIII. Do tego działu włączono prawdopodobnie te woluminy, których treść uniemożliwiała podporządkowanie do pozostałych działów.

²⁷ Zachowały się książki: Joannus Fernelius, *De naturali parte medicinae...*, Venetis: [brak m.d.] 1547, Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Lublinie im. H. Łopacińskiego (dalej: WBPL) P-16-o-99, Joannes Juncer, *Conspectus therapiae generalis cum notis in materiam medicam tabulis XX, Halae Magdeburgicae: Imp. Orphanotrophei*, WBPL 1736 O-18-q-265.

Adnotacje zapisane odręcznym pismem w książkach umożliwiają odtworzenie okoliczności gromadzenia bialskiej biblioteki. Prawdopodobnie jednym z pierwszych nabytków były książki podarowane przez fundatorkę, znaną z zaimprowizowania do książek, właścicielkę prywatnej biblioteki, Katarzynę z Sobieskich Radziwiłłową²⁸. Na kartach dwóch zachowanych egzemplarzy zostały umieszczone informacje potwierdzające donację Radziwiłłów: „Ex libris Monasterii Bialensis Ord[in]is D.Basilii M. Sumptibus Excellentis Principis et Fundat[?]”²⁹ oraz „Ex libris Monasterii Bialensis Ord[in]i S Divi Basilii M. sumptibus Excellen[tissimae] Principiae et Fundatoricis”³⁰. Przy założeniu, że książki zostały podarowane po przybyciu do Białej pierwszych zakonników, na dary dla wówczas nowo ufundowanej placówki bazylińskiej wybrano nowości wydawnicze napisane w kręgu jezuitów i dominikanów. Autor jednej z podarowanych książek Bartolomé Carranza (dominikanin) był przez inkwizycję ukarany karą więzienia. Postawiono mu zarzuty szerzenia herezji na bazie wpływów protestantyzmu³¹.

Badania nad księgozbiorem biblioteki z bialskiego klasztoru wykazały, że książki należały do mnichów, którzy kupowali je i gromadzili we własnym zakresie. Posiadanie prywatnych książek przez zakonników było sprzeczne z przepisami reguły i konstytucji zakonnych. Zakazu posiadania własnych księgozbiorów nie przestrzegano. Po śmierci zakonnika jego książki, o ile ich właściciel nie zdecydował inaczej, zostawały w tym klasztorze, w którym zmarł. Wielu bazylianów nie rozstawało się z książkami, były im niezbędne do uprawiania twórczości kaznodziejskiej, misyjnej, teologicznej, historycznej, a także prawniczej³². Możemy przypuszczać, że książki dla zakonników były codziennym narzędziem pracy, służyły do lektury, medytacji, przygotowania kazań, studiów własnych.

W zasobie bialskiej biblioteki bazylianów znajdowały się prywatne książki przełożonych tej placówki w XVIII stuleciu: Jejuniusza Hrehorowicza i Tymoteusza Szczurowskiego. Spośród ośmiu woluminów zidentyfikowanych jako przekazane przez T. Hrehorowicza sześć zostało wydanych w XVIII wieku. Natomiast po jednej pochodzi z wieku XVI i XVII. Dotyczą tematyki teologicznej, ale również historii starożytnej, początków dziejów Polski czy literatury pięknej (dzieła Wergiliusza). Jejuniusz Hrehorowicz nie był ich pierwszym posiadaczem, o czym świadczą adnotacje o poprzednich właścicielach, którymi byli prawdopodobnie inni zakonnicy ze zgromadzenia bazylianów: Józef Narolski, Piotr Szczutowski, Januarius Znojowski.

²⁸ O. Gusiewa, S. Siess-Krzyszowski, *Księgozbiory Katarzyny, Anny Katarzyny i Franciszki Urszuli Radziwiłłowych oraz Konstancji Sapieżyny w Białej i Nieświeżu*, w: *Libri separati. Inspiracje do badań nad starodrukami polskimi w bibliotekach Rosji, Białorusi, Ukrainy i Litwy*, red. S. Siess-Krzyszowski i W. Walecki, Kraków 2010, s. 15-20; Jaroszuk, *Radziwiłłowa Katarzyna*, s. 395-396.

²⁹ Toni L. Letus F., SJ, *Instructio sacerdotum...*, Lugduni: L. Anisson, 1678, WBPL O-17-o-937.

³⁰ Bartholomaeo Caranza, *Summa conciliorum... Bartholomaeo Caranza ordinis S. Dominici pridem collecta...* Duaci: Petri Telu 1679, WBPL O-17-o-854.

³¹ *Britannica*, t. 6, Poznań 1998, s. 132.

³² Pidtypczak-Majerowicz, *Książka i biblioteka bazylińska*, s. 91.

Co najmniej 6 książek w zachowanej części księgozbioru bialskiej biblioteki należało do przełożonego bialskiej placówki w latach 1785-1796 Tymoteusza Szczurowskiego³³. Pięć woluminów było wydanych w XVIII stuleciu. Książki w językach łacińskim i włoskim odzwierciedlają zainteresowania T. Szczurowskiego historią, sztuką i językami obcymi. Przynajmniej część dzieł została zakupiona i przywieziona przez Szczurowskiego w trakcie pobytu na studiach w Rzymie, o czym świadczy adnotacja zamieszczona w słowniku informująca o jego zakupie w Bolonii w drodze powrotnej do kraju, tuż przed opuszczeniem drogą morską Półwyspu Apenińskiego i podróżą przez terytoria Węgier³⁴. Prawdopodobnie T. Szczurowski część swojej biblioteki przekazał powołanemu przez siebie żeńskiemu zgromadzeniu jozafatek, którego członkinie początkowo zamieszkiwały w Białej, a następnie przeniosły się do domu zakonnego w Parczewie. Blżej niezidentyfikowana liczba książek T. Szczurowskiego została przejęta przez kanonika katedry chełmskiej ks. Pawła Szymańskiego (1782-1852), którego bogate zbiory biblioteczne zostały przekazane do Biblioteki Seminarium Duchownego w Chełmie przy tamtejszej katedrze unickiej³⁵. Najwięcej (28) książek zostało zidentyfikowanych jako własność bazylianina Pankracego Pierzeckiego. Z pewnością był bibliofilem gromadzącym książki w drodze zakupów i darów. Z księgozbioru tego zakonnika bialska biblioteka przejęła książki wydane w oficynach wydawniczych Bolonii, Genewy, Lipska, Paryża, Rzymu i Wenecji. Pankracy Pierzecki nie został odnotowany na listach studentów w zagranicznych placówkach kształcących duchownych obrządku greckiego. Trudno jest również ustalić genezę zainteresowania książką tego zakonnika oraz potwierdzić wymierne rezultaty będące efektem lektury, np. w postaci działalności piśmienniczej.

Powszechną praktyką było przekazywanie do bibliotek klasztornych prywatnych książek zakonników³⁶. W świetle adnotacji umieszczonych w zachowanej części księgozbioru darczyńcami bialskiej biblioteki byli zakonnicy ze zgromadzenia bazylianów: Ignacy Baranowski, Jozafat Baykiewicz, Jan Hawryłowicz, Hieronim Koroczyński, Serafin Łozowski, Polikarp Mihuniewicz, Jazon Jerzy Piweczko, Teofil Serafinowicz, Teodor Szewierowski, Paweł Werohowski [?], M [?] Widziński. Do bialskiej biblioteki książki przekazywali nie tylko zakonnicy związani z bialskim klasztorem. Z adnotacji pozostawionych w książkach wynika, że darczyńca będący wikariuszem i kaznodzieją w monasterze w Połocku za-

³³ D. Wereda, *Szczurowski Tymoteusz*, PSB, t. 47, z. 195, Warszawa-Kraków 2011, s. 508-511.

³⁴ Bonaventura Giraudeau SJ, *Praxis linguae sacrae...Dictionarium Hebraicum Biblico-Chaldaicum et Rabbinicum Rupellae*: R.J. Desbores 1757, WBPL O-18-q-430: „quem Bononiae redux Roma in patriam uno hungaris coemit 11 Decembris 1776”.

³⁵ Bonaventura Giraudeau SJ, *Praxis linguae sacrae...Dictionarium Hebraicum Biblico-Chaldaicum et Rabbinicum Rupellae*: R.J. Desbores 1757, WBPL O-18-q-430: „Ex libris Pauli Szymański STD”, „ex libris Patris Timothei Szczurowski Ord[inis] S. Basilii M. S[anct]ae Theologiae Doctoris Proto-Notarii S[anct]ae Sedis Ap[ostoli]cae fundatoris Scholae Pietatis Parczovia a[nn]o 1798 12 Oct[ober]”.

³⁶ M. Pidlypczak-Majerowicz, *Prywatne księgozbiory bazylianów prowincji koronnej zakonu na podstawie proveniencji wynotowanych z druków XVI-XVIII wieku w zbiorach Ossolineum. Zarys zagadnienia*, „Z badań nad książką i księgozbiorami historycznymi”, 10 (2016) s. 95-106.

dysponował, aby po jego śmierci książki zostały przekazane do klasztoru w Białej³⁷. Treść książek podarowanych ze zbiorów prywatnych była zgodna z celami i działaniami zakonu.

Do bialskiego księgozbioru książki były przekazywane na mocy decyzji protoarchimandrytów zgromadzenia: Antoniego Tomiłowicza, który zdecydował o przekazaniu książek należących do Chryzantema Powosińskiego³⁸ oraz Bazylego Procewicza, z którego polecenia przekazane zostały rękopisy po pełniącym funkcję kaznodziei w bialskiej placówce Marcinie Jamuntowiczu. W skład spuścizny rękopiśmiennej tego zakonnika wchodziły m.in. sporządzone podczas studiów w Kolegium w Braniewie notatki z traktatów teologicznych profesora teologii scholastycznej pozytywnej i polemicznej w Braniewie w latach 1709-1710, jezuity Jakuba Rascha³⁹.

Książki były nabywane również własnym kosztem bialskiej wspólnoty zakonnej⁴⁰. Praktykowanym zwyczajem było przekazywanie książek do innych placówek bazylikańskich. Zachowała się adnotacja o przekazaniu książki z bialskiej biblioteki do placówki bazylikańskiej w Drohiczyne⁴¹.

Książki stawały się własnością bialskich zakonników również w nietypowych i złożonych okolicznościach. Jozafat Baykiewicz 23 stycznia 1839 roku zanotował w książce opisującą jej dzieje następującą historię:

Lubo nie jestem właścicielem tego autora jednak właściciel winien mi złotych polskich 12 [...], które miały być mi wkrótce zwrócone, A że ja z Białej do Chełma, a z Chełma do Lublina translokowany podług obediencji bydz muszę, zatem aby mi książki obce nie zabierały miejsca, zostawiam takowe w Bibliotece Naszey Bialskiej Zakonu S. Bazylego Wielkiego [...]⁴².

Inną historię woluminu z bialskiego księgozbioru przedstawiona wklejona kartka z napisanym w Warszawie 11 maja 1730 roku listem, z którego można dowiedzieć się, że książka była własnością jezuity „wygnanego okrutnie” z Prus, planującego jej przekazanie za pośrednictwem innego jezuity do kolegium w Nieświeżu, który jednak nie zdążył tego zrobić przed śmiercią i zdecydował o prze-

³⁷ Philippo Hartung, SJ, *Conciones tergemina in Dominicas et festa totius Anni...*, Colonie: Joannis Widenfeldt&Godefridi de Berges, 1690, WBPL O-17-q-153.

³⁸ Poniński Stefan, *Pokuta świętej Marii Magdaleny...*, Poznań: Druk S.J. 1723, WBPL P-18-f-384. Potwierdza to adnotacja następującej treści: „Post usum et obitum V[enera]bilis P[at]ris Chryzanthi Powosiński applicatur Bibliothecae Monasterii Bialensis OSBM die 21 8bris 1734 – P. Antonius Tomiłowicz, Ord. SBM Protoarchimadrita”.

³⁹ *Katalog rękopisów Biblioteki Seminarium*, s. 135.

⁴⁰ *Commentaria in omnes Divi Pauli epistolas Auctore R.P. Cornelio Cornelia a Lapide e Societate IESV*, Antverpiae: M. Nutius 1627, WBPL O-17-f-262. Potwierdza to adnotacja: „Sumptibus Monasterii Bialensis Ord[inis] D. Basilii Magni p[ro] Bibliotheca eiusdem monasterii Bialensis”.

⁴¹ Brugensis Lucas Franciscus, *Sacrorum Bibliorum...concordantiae* [b.m. dr, r. Antwerpia B. Moretus po 1 marca 1617], WBPL O-17-o-978. Potwierdzają to adnotacje: „Z Białej dana Drohiczynowi”, „Aplicata sunt Concordantia Bibliothecae Drohiczynensi”.

⁴² P.G. Antonine, *Teologia moralis universa...*, P. 2, Augusta Vindelicorum: Ch. Bartl, WBPL O-18-q-482.

kazaniu woluminu do Białej⁴³. Książki były również przekazywane do Białej ze względu na misyjny profil placówki, o czym świadczy adnotacja: „Missionis Albae Ducalis Ord. S. Basilii M.” [sic!]⁴⁴.

Do bialskiego księgozbioru bazylianów książki przekazywali dostojnicy Kościoła łacińskiego: Franciszek Kobielski, biskup diecezji łuckiej, na obszarze której usytuowana była Biała⁴⁵ oraz związany z dworem Radziwiłłów Ludwik Riaucour, kanonik gnieźnieński i łucki, oficjał brzeski litewski, biskup tytularny Ptolemaidy (Akki)⁴⁶. Do bialskiej biblioteki przekazywane były dary zakonników ze zgromadzenia paulinów z placówki w pobliskiej Leśnej Podlaskiej. W 1801 roku superior leśniańskich paulinów Justinian Piotrowski podarował opublikowaną w drukarni klasztoru na Jasnej Górze książkę autorstwa franciszkanina-reformaty z prowincji bawarskiej⁴⁷. W 1809 roku księgozbiór bialskiej biblioteki wzbogacił dominikanin Bernard Domasławski⁴⁸.

Zachowana część zasobu bialskiej biblioteki wskazuje na rozległe kontakty i zainteresowania zakonników. W klasztornej bibliotece znajdowały się książki opublikowane w wielu krajowych ośrodkach wydawniczych (Częstochowa, Gdańsk, Kalisz, Kraków, Lublin, Lwów, Nieśwież, Poznań, Przemyśl, Sandomierz, Toruń, Warszawa, Wilno, Zamość). Wśród druków opublikowanych za granicą znajdowały się książki wydane w oficynach wydawniczych miast włoskich (Bassano del Grapa, Benevento, Bolonia, Brescia, Florencja, Mediolan, Neapol, Padwa, Rzym, Wenecja, Weronia) niemieckich: (Amberg, Oberpfalz, Frankfurt, Halle, Heidelberg, Kolonia, Norymberga, Lipsk, Wurzburg), francuskich: (Doudai, Haguenau, Lyon, Paryż, Poitiers) oraz wielu innych oficyn wydawniczych z innych ośrodków europejskich: Amsterdamu, Antwerpii, Bazylei, Brukseli, Genewy, Leuven, Rotterdamu, Pragi i Wiednia. Chociaż fragmentaryczność danych

⁴³ L.A. Florus, *De gestis Romanorum libri IV*, Antverpiae: M. Nutius 1600, WBPL P-16-o-556.

⁴⁴ Antoni Węgrzynowicz, *Syllabus Marianus Syllabarum Consonantium alais discursus concionatorii...*, Leopoli: Typ. Confr. SSS Trinitatis, 1717, WBPL P-18-f-639.

⁴⁵ *Privilegia et iura praecipua Ducatus Curlandiae et Semigalliae...Synopsis Actorum*, Varsaviae: Typ. Sch. Piarum 1736, WBPL P-18-f-623.

⁴⁶ M. Karpińska, *Riaucour Ludwik*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 31, Wrocław-Warszawa 1988-1989, s. 267-268; P. Ledesma, *Tractatus de magnomattrimonii Sacramento super doctrinam angelici doctoris...*, Salmanticae, Joannem et Andream Renaut fraters, 1592, WBPL P-16-f-135. „Ex Dono Ill-ustriss[imi] D[omi]ni Ludovici Se Riaucour Ep[iscop]i Ptolomardiae applicatus Bibliothecae Bial[ensis] O[r]dinis S.B[asilii] M[agni]”; Ignatii Hyacinthi Graveson, *Epistolae ad amicum scriptae Theologico-historico-polemicae...*, Class 1, Romae: R. Bernabo WBPL 1728, O-18-q-35; H. Busenbaum SJ, *Teologia moralis antehanc exprobat auctoribus...*, Colonie: S. Noethem 1719, WBPL O-18-f-89; Ursaya Dominici, *Disceptationes ecclesiasticae una cum resolutionibus...*, T. 1-2, Venetiis: Typ. Balleoniana 1724, WBPL O-18-f-104; Ignatius Brentano, *Epitome chronologica mundi Christiani se ab anno nativitatis Christi...*, Augustae Vindelicorum, G. Schlütter 1727, WBPL O-18-f-124.

⁴⁷ Anaclet Reiffenstuel, *Teologia moralis brevi simulque clara methodo comprehensa...*, Częstochowa: Typ. Clari Montis 1730, WBPL P-18-f-673.

⁴⁸ *Opera D[omi]ni vi Brasillii Magni Archiepiscopi Cesariae Capadociae Omnia...collata per Wolfganguln Musculum Dusanum...quorum Catalogus insequitur Praefationem*, Basileae, Off. Harvagina 1540, WBPL O-16-f-181.

nie pozwala na dokonanie analizy statystycznej, to wśród zachowanych druków najwięcej (34) pochodzi z oficyn wydawniczych Wenecji. Były to zapewne zakupy zakonników studiujących w rzymskich placówkach oświatowych, w drodze powrotnej do kraju zaopatrujących się w tamtejszych księgarniach. Geografia pochodzenia książek wskazuje na recepcję przez bazylianów zachodnioeuropejskiej kultury intelektualnej z wielu ośrodków.

Najstarsze książki z zachowanej części księgozbioru pochodziły z pierwszej połowy XVI wieku. Z pewnością biblioteka bialska nie była ich pierwszym właścicielem. Co najmniej jeden wolumin⁴⁹ uprzednio znajdował się w zasobach „Biblioteki Colbertina”, księgozbioru zgromadzonego przez Jeana-Baptista Colbert, francuskiego polityka i ministra finansów w czasach panowania króla Ludwika XIV. Biblioteka ta w krótkim czasie stała się jednym z najbardziej prestiżowych i znanych w Europie księgozbiorów, liczącym ponad 20 tys. woluminów. Kolejnymi właścicielami biblioteki byli Jacques Nicolas Colbert, arcybiskup Rouen i książę Charles Eleonor Colbert, książę de Seignely. Biblioteka została sprzedana w Paryżu w 1728 roku⁵⁰. Nie wiadomo, w jakich okolicznościach książki z tej prestiżowej kolekcji znalazły się w zasobach bialskiej biblioteki.

Jeden z wydrukowanych w XVI wieku woluminów został подарowany bialskiej bibliotece w 1809 roku przez dominikanina Bernarda Domasławskiego, który otrzymał tę książkę od nieznanego bliżej z nazwiska profesora Uniwersytetu we Lwowie⁵¹. Trudno jest rozstrzygnąć, czy nabywając stare książki, zakonnicy upatrywali ich wartości w wieku książki czy też w treści. W zachowanej części księgozbioru największa liczba książek pochodzi z XVIII stulecia. Potwierdza to zjawiska z innych placówek bazyliańskich i świadczy o prosperie kultury intelektualnej zakonu i recepcji oświeceniowych prądów umysłowych⁵². Zauważalny jest brak książek wydanych w XIX wieku. Może to być świadectwem złej kondycji intelektualnej zakonników i materialnej zgromadzenia.

W bialskiej bibliotece znajdowały się książki wydawane przez oficyny wydawnicze różnych oficyn zakonnych. Wśród zachowanych liczbowo dominują druki z typografii jezuickich. Niezauważalna jest preferencja gromadzenia druków z typografii prowadzonych przez zgromadzenie bazylianów.

Ważnym aspektem badań nad księgozbiorem klasztornym jest analiza tematyczna książek. Bialska biblioteka bazylianów zgromadziła przede wszystkim dzieła o treści religijnej: różne wydania Biblii, prace egzegetyczne, z zakresu teologii moralnej, dogmatycznej, pastoralnej, dzieła patrystyczne, kaznodziejskie, hagiograficzne, katechizmy, kazania i homilie.

W zasobach bialskiej biblioteki znajdowały się również druki popularyzujące

⁴⁹ Biblia [Pentateuchu]: Commentarii illustres...in quinque Mosaicos libros Thoma de Vio Caietani..., Parisiis: Apud Ioannem Parvus 1539, WBPL P-16-f-156.

⁵⁰ Bibliotheca Colbertina: seu Catalogus librorum bibliothecae quae fuit primum J.B. Colbert... ac demum Caroli-Leonorii Colbert, Paryż: 1728.

⁵¹ Opera D[???] vi Basilii Magni Archiepiscopi Cesariae Capadociae Omnia...collata per Wolfganguln Musculum Dusanum...quorum Catalogus insequitur Praefationem, Basileae: Off. Harvagini 1540, WBPL O-16-f-181.

⁵² Pidtypczak-Majerowicz, *Prywatne księgozbiory bazylianów*, s. 95-106.

pobożność maryjną: kazania na święta maryjne⁵³, dzieła upowszechniające kult wizerunku maryjnego z chełmskiej katedry unickiej⁵⁴ oraz panegiryki z koronacji wizerunków maryjnych w Sokalu⁵⁵ i Chełmie⁵⁶. Obecność tych druków potwierdza popularność ceremonii koronacyjnych w XVIII-wiecznej Rzeczypospolitej. W bialskiej bibliotece znajdowało się również dzieło propagujące kult serca Jezusa⁵⁷. Książki były wsparciem dla działalności duszpasterskiej, kaznodziejskiej, do prowadzenia misji, słuchania spowiedzi, katechizowania ludności, obsługi pielgrzymów⁵⁸.

Z zakresu literatury świeckiej gromadzono książki o treści historycznej. W zachowanej części zasobu znajdują się książki opisujące dzieje starożytne⁵⁹, legendarne początki Polski⁶⁰, historię Francji⁶¹, dzieje powszechnie⁶² oraz kompendia wiedzy historycznej⁶³. Zachował się również słownik z zakresu historii sztuki⁶⁴. W zasobach obecna była literatura prawnicza zarówno z zakresu prawa cywilne-

⁵³ J.D. Kaliński, *Korona z prześwieitnych dostojności...*, Warszawa: Dr. Piar 1726, WBPL P-18-f-441.

⁵⁴ J.J. Susza, *Phoenix tertiato redivus sive Imago longe vetustissima Virginis Matris Chelmsensis Gloria Gratiarum&miraculorum illustrate...*, Zamoscii: S. Niewieski 1684, WBPL P-17-q-318.

⁵⁵ Ignacy Orłowski, *Chwała koronna, szczęśliwa koronacja ...Maryi w cudownym jej obrazie sokalskim...wysławiona*, Lwów: Druk. Koll. Soc. Jesu 1726, WBPL P-18-q-676.

⁵⁶ *Salutatio...Rzewuski...* 1752, Zamoscii: Typis B.Joannis Cyntii, WBPL P-18-f-404 13; *Augustissime ...Mariae in Effigie sua Chelmsensi...* 1765, Vilnae: Typis S. R. M. Monachorum Basiliannorum, WBPL P-18-f-404 9.

⁵⁷ Josepho Gallifet de S.J., *De cultu sacrosancti Cordis Dei ac Domini nostri Jesu Christi...*, P. 1, 2, Romae: J.M. Salvioni 1726, WBPL O-18-q-337.

⁵⁸ *Np. poradnik do prowadzenia misji: Kornel Sroczyński, Methodus peragendi missiones Apostolicas in provincia Ruthena ...proposta i -proposita*, Poczajów: Typ. Monast. OSBM, [1772], WBPL P-18-o-2314.

⁵⁹ F. Gustmeier, *Felicialis Germanicus sive Dissertatio de Summo Regimine Bellico Imperii Romano-Germanici*, Amstelodami: Off. Joannis à Waef berge, WBPL O-17-o-551.

⁶⁰ A. Ines, *Lechias ducum principium ac Regum Poloniae*, Poznań: Typ. S. J. 1733, WBPL P-18-q-767.

⁶¹ J. Sevres, *Inventaire general del'histoire de France* [b.m., dr, r., po 1603], WBPL O-17-o-680.

⁶² Sebastiano Henrico Penzinger, *Novissimum historiae quatuor mundi monarchiarum...kompendium*, Norimbergae: Bugelius&Seitzii 1735, WBPL O-18-q-192; S. H. Penzinger, *Novissimum historiae quator mundi monarchiarum...compendium*, Norimbergae: J. L. Buggel 1711, WBPL O-18-q-505.

⁶³ *Fax chronologica ad omnigenam historiam. Et dilucidum eiusdem compendium ab orbe condito ad annum Christi 1712. I. Res omnes a mundo condito ad Christum natū. II. A Christo nato ad praefatum annum 1712. Sacra omnia. III. Politica, bellica, et fortuita. IV. Literas et artes omniū eorundē seculorū complectens. Authore Joanne Musantio Soc. Jesu. Ex tabulis Romae impressis, reimpressum Sandomiriae. Cum Supplemento 3-tiae partis, in quo series et acta praecipua ducum et regum Poloniae*, WBPL P-18-o-2438; Ignatius Brentano, *Epitome chronologica mundi Christiani se ab anno nativitatis Christi...*, Augustae Vindelicorum, G. Schlütter 1727, WBPL O-18-f-124.

⁶⁴ Francesco Grisellini, *Dizionario delle arti e de' mestieri compilato*, t. 5, 7, 10, 12, 14, 16, Venezia: M. Fenzo 1769-1774, WBPL O-18-o-2495.

go⁶⁵, jak i prawa kanonicznego⁶⁶ oraz poradnik na temat praktyk prawnych w kurii rzymskiej⁶⁷.

Z racji bliskich powiązań z rodziną fundatorów w bialskiej bibliotece zakonnej gromadzono panegiryki upamiętniające wydarzenia rodzinne Radziwiłłów. W zachowanej części księgozbioru znajdują się druki: upamiętniające ślub Brygidy Radziwiłłówny z Antonim Józefem Sołłohubem⁶⁸, Hieronima Radziwiłła z Teresą z Sapiechów⁶⁹. W bibliotece gromadzono słowniki. Zachowały się słowniki języka hebrajskiego⁷⁰ oraz francusko-włoski⁷¹.

Dzieła w zależności od tematyki były wykorzystywane w różnym stopniu intensywności. W zachowanej części księgozbioru znajdują się egzemplarze z nierozzerwanymi kartami⁷², jak również z mogącymi świadczyć o wnikliwej lekturze podkreśleniami, notatkami i komentarzami na marginesach w języku łacińskim i ruskim⁷³.

Nie dysponujemy precyzyjnymi informacjami o miejscu przechowywania księgozbioru. W nowo wznoszonym w połowie XVIII wieku gmachu cerkwi pomieszczenie dla biblioteki zaplanowano nad zakrystią⁷⁴. Trudno jest rozstrzygnąć, czy miejsce to służyło do przechowywania tylko ksiąg liturgicznych czy całego zasobu klasztornej księgozbioru. Możemy przypuszczać, że dla przechowywania księgozbioru zaplanowano odpowiednie pomieszczenie w nowo wzniesionym w latach 1789-1791 z inicjatywy oraz „staraniem i niezmordowaną pracą” T. Szczurowskiego gmachu klasztornej⁷⁵. W budynku zapewniającym zakonnikom dobre warunki mieszkaniowe inicjator budowy – zakonnik o niezwykle horyzontach intelektualnych – zaplanował dla klasztornej biblioteki odpowiednie

⁶⁵ Joseph Bergier, *Tractatus de legibus*, Lib. 1, Vindobonae: J. Th. de Trattner 1771, WBPL O-18-o-2613; *Corpus iuris civilis*, Genevae: J. Vignon 1614, WBPL O-17-q-308.

⁶⁶ Adam Huth SJ, *Ius canonicum ad libros 5 decretalium Gregorii IX*, Lib. 1-5, Augustae Vindelicorum, J. Wolff 1748, WBPL O-18-o-2035; *Analecto Reiffenstuel, Ius canonicum universum... cum tractatu de regulis iuris*, T. 3-6, Venetiis: J. A. Pezzana 1778, WBPL O-18-f-233.

⁶⁷ Petri Ridolphino, *De ordinie procedendi in iudicis in Romana Curia praxis recentior*, Venetiis: B. Viezzeri 1726, WBPL O-18-f-117.

⁶⁸ *Sidus Sarmatiae Splendore Familiae Antonius Josephus Sołłohub...*, 1744, Vilnae: Typis Soc. Jesu, WBPL P-18-f-404 10.

⁶⁹ *Paupilla Sarmatiae... Hieronymi Radziwiłł... et ... Teressiae de Sapieis*, 1740, Vilnae, Typ. Academicis Soc. Jesu, WBPL P-18-f-404 20; *Ślawa Teressy Radziwiłłówny*, 1759, Wilno: Druk. Akademicka Soc. Jesu, WBPL P-18-f-404 26.

⁷⁰ Bonaventura Giraudeau SJ, *Praxis linguae sacrae... Dictionarium Hebraicum Biblico-Chaldaicum et Rabbinicum* Rupellae: R. J. Desbores 1757, WBPL O-18-q-430.

⁷¹ Antoine Oudin, *Dictionario italiano e francese. Dictionnaire italien, et françois*, T. 1-2, Venise: Chez Estienne Curti 1692-1693, WBPL O-17-q-250.

⁷² J.B. Gonet, *Manuale thomistarum seu brevis theologiae cursus*, t. 2, 3, 6, Patavii: ex Typographia Seminarii 1718, WBPL O-18-o-2012.

⁷³ Th. Morellus, *Enchiridion ad verborum Copiam*, Lipsiae N. Faber 1529, WBPL O-16-o-49; *Erasmus Roterodami, De Copia Verborum ac Rerum Commentarii duo, postrema authoris cura recogniti, locupletatiq[ue]*, Haganeae: ex Officina Seceriana 1532, WBPL O-16-o-491a.

⁷⁴ AGAD, AR V, sygn. 8746, s. 3-4.

⁷⁵ APL, ChKGK, sygn. 1223, s. 140-141.

miejsce. Tymoteusz Szczurowski dbał osobiście o zbiory biblioteczne, o czym świadczy umieszczona w książce własnoręczna adnotacja: „Ten zbiór panegiryków oprawić kazałem za zł 4 do Biblioteki R[ok]u 1785 die 12 8bra [Oktobra]”⁷⁶. Księgozbiór był przechowywany w odrębnym pomieszczeniu z pewnością w drugiej połowie XIX wieku. Po decyzji cara o kasacie klasztorów bazylikańskich urzędnicy odpowiedzialni za przeprowadzenie kasaty w 1865 roku zinwentaryzowali księgozbiór, zamknęli i opieczętowali pomieszczenie biblioteki⁷⁷.

Zachowana część księgozbioru klasztoru bazylianów w Białej jest świadectwem wysokiej kultury intelektualnej jego użytkowników i otwartości na inspiracje z różnych środowisk intelektualnych. Analiza księgozbioru potwierdza ogromną rolę zgromadzenia jako pośredników pomiędzy kulturą łacińskiego i bizantyjskiego kręgu kulturowego. Wykorzystanie wiedzy w pracy duszpasterskiej przyczyniało się do przetwarzania idei zawartych w książkach do poziomu odbioru często wykluczonego z kręgów kultury piśmienniczej. Księgozbiory bazylikańskie były istotnym narzędziem do wytyczania nowych granic kręgów kulturowych.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Archiwum Główne Akt Dawnych

Archiwum Radziwiłłów, dział V, sygn. 8746.

Archiwum Państwowe w Lublinie,

Chełmski Konsystorz Grecko-Katolicki, sygn. 687,1223.

Archiwum Państwowe w Radomiu, Zarząd Dóbr Państwowych, sygn. 13448.

Zarząd Dóbr Państwowych w Radomiu

Izba Skarbowa Siedlecka, sygn. 572.

Arheografičeskij sbornik dokumentov otnosâsichsâ k „istorii S”vero-Zapadnoj Rusi, t. 12, Vil’na 1900.

Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustran tes (1600-1900), vol. IV: 1691-1710, paravit, adnotavit editionemque curavit P. Athanasius G. Welykyj, Romae 1976.

Volumina Legum, t. 5, Petersburg 1860.

Opracowania

Al'mes İvan, *Bogoslužbovi knigi u Krehivs'komu vasilians'komu monastiriu drugij polovini XVIII st.*, w: *Istoriâ religij v Ukraïni: Naukovij šoričnik, kn. 1, L'viv*, s. 155-168.

Al'mes İvan, «Cerkovni knigi» u *Vicins'komu vasilians'komu monastiri (za materialami inventarnogo opisu 1774 r.)*, „Naukovi pracj Nacional'noï biblioteki Ukraïni im. V.I. Vernads'kogo”, Vip., 42 (2015) s. 365-378.

Almes Iwan, *Księgi cyrylickie w bibliotekach monasterów bazylikańskich eparchii łwowskiej XVIII wieku*, „Latopisy Akademii Supraskiej”, 17 (2015) s. 209-216.

⁷⁶ J. Witowski, Ursus Philosophicus Immaculate conceptae Augustissime Dei Matros Virginis Mariae, Thorunii: J. Nicolai, [po 27 maja 1743], WBPL P-18-f-404 1.

⁷⁷ APR, ZDP, ISS, sygn. 572, s. 23-28.

- Al'mes Īvan, *Las obras carmelitanas en las bibliotecas de conventos basílios de la Eparquía de Lviv del siglo XVIII*, w: *Svjata Tereza vid Isusa i Ukraïna – Santa Teresa de Jesús y Ucrania*, Naukovij zbirnik, uporâd. i peredm. B. Čuma, L'viv 2017, s. 194-213.
- Al'mes Īvan, «Latino – i pol's'komovni starodruki monastirs'kogo pohodžennâ u fondah Deržavnogo arhivu Ternopil's'koï oblasti, „Arhivi Ukraïni”, Vypusk, 4 (2015) № 298, s. 110-120.
- Al'mes Īvan, *Pol's'komovna propovidnic'ka literatura v biblioteci Krehivs'kogo monastirâ XVII-XVIII st.*, „Pol's'ki studij”, № 8, Kiïv 2015, s. 66-82.
- Almes Iwan, *Źródła do historii bibliotek klasztornych eparchii lwowskiej XVII-XVIII wieku. Inwentarze monasteru bazylińskiego w Krechowie*, „Textus et Studia”, 3 (3) 2015 s. 7-27.
- Balik Boris, „Katafal'k chernechii“ *Vasiliyan XVII–XVIII st. (Rukopisna zbirka zhittepisiv Vasiliyan)*, „Analecta OSBM”, 12 (18) Rome 1985, s. 306-311.
- Bieńkowski Ludomir, *Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce*, w: *Kościół w Polsce*, red. J. Kłoczowski, t. 2, Kraków 1968, s. 781-1049.
- Blažejovskij Dmytro, *Byzantine Kyivan rite students in Pontifical Colleges, and in Seminaries, Universities, and Institutes of Central and Western Europe: (1576-1983)*, Rome 1984.
- Britannica*, t. 6, Poznań 1998.
- Getka Joanna, *Polskojęzyczne druki bazylińskie*, Warszawa 2013.
- Getka Joanna, *U progu modernizacji. Roskojęzyczne drukarstwo bazylińskie XVIII wieku*, Warszawa 2017.
- Gucalenko Tatiana, *Biblioteka ta central'nij vasilians'kij arhiv u L'vovi*, w: *Rukopisna ukraïnika u fondah L'viv's'koï naukovoï biblioteki im. V. Stefaniaka NAN Ukraïni ta problemi stvorennâ informacijnogo banku danih. Materiali mižnarodnoï naukovo-praktičnoï konferenciji (L'viv, 20-21 veresnâ 1996 r.)*, Lwów 1998.
- Gusiewa Olga, *Siess-Krzyszowski Stanisław, Księgozbiory Katarzyny, Anny Katarzyny i Franciszki Urszuli Radziwiłłowych oraz Konstancji Sapieżyny w Białej i Nieświeżu*, w: *Libri separati. Inspiracje do badań nad starodrukami polskimi w bibliotekach Rosji, Białorusi, Ukrainy i Litwy*, red. S. Siess-Krzyszowski i W. Walecki, Kraków 2010, s. 15-20.
- Holmsko-Varšavskij eparhial'nyj vestnik, (1883) № 15, s. 275-276
- Jaroszuk Jan, *Radziwiłłowa Katarzyna*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 30, Wrocław-Warszawa 1987, s. 392-396.
- Karpińska Małgorzata, *Riaucour Ludwik*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 31, Wrocław-Warszawa 1988-1989, s. 267-268.
- Katalog druków cyrylicznych XVI-XVIII wieków w zbiorach biblioteki klasztoru oo. Bazylianów w Warszawie*, oprac. R. Lepak, Warszawa 2013.
- Katalog rękopisów Biblioteki Seminarium Metropolitarne w Lublinie (I)*, oprac. H.D. Wojtyśka, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne”, 28 (1974) s. 221-282.
- Katalog rękopisów Biblioteki Seminarium Metropolitarne w Lublinie (II)*, oprac. H.D. Wojtyśka, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne”, 29 (1974) s. 157-219.
- Katalog rękopisów Biblioteki Seminarium Metropolitarne w Lublinie (III)*, oprac. H.D. Wojtyśka, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne”, 30 (1975) s. 133-194.
- Kołbuk Witold, *Kościół Wschodnie w Rzeczypospolitej około 1772 r.*, Lublin 1998.
- Lorens Beata, *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743-1780*, Rzeszów 2014.
- Los' Valentyna, *Vasilians'ki biblioteki v svitli monastirs'kih inventariv Nacional'noï biblioteki Ukraïni im. V. Ī. Vernads'kogo (Pravoberežna Ukraïna XVIII-XIX stolittâ)*,

- w: *Między Rzymem a Nowosybirskiem. Księga jubileuszowa dedykowana ks. Marianowi Radwanowi SCJ*, red. I. Wodzianowska, H. Łaskiewicz, Lublin 2012, s. 605-622.
- Los' Valentyna, *Інвентар ібібліотек василіанс'ких монастирів у професійній діал'ності історика (Pravoberežna Ukraïna, seredina XVIII-počatok XIX st.)*, w: *Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії Украïни, Dnipropetrovs'k 2012*, s. 202-215.
- Marceluk Polikarp, *Bazylianie w Kościele unickim i ich misja ludowa-teoria i praktyka XVII-XVIII wiek*, w: *Dziedzictwo unii brzeskiej*, red. R. Dobrowolski, M. Zemło, Lublin-Supraśl 2012, s. 59-80.
- Osadczy Włodzimierz, *Święta Ruś. Rozwój i oddziaływanie idei prawosławia w Galicji*, Lublin 2007.
- Paszkiewicz Urszula, *Catalogus catalogorum. Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej od XVI wieku do 1939 roku. Spis scalony, poprawiony i uzupełniony*, t. 1-2, Warszawa 2015.
- Pidłypczak-Majerowicz Maria, *Bazylianie historycy Kościoła wschodniego*, w: *Klasztor w Kościele średniowiecznym i nowożytnym*, red. M. Derwich, A. Pobóg-Lenartowicz, Warszawa 2010, s. 461-471.
- Pidłypczak-Majerowicz Maria, *Bazylianie w Koronie i na Litwie. Szkoły i książki w działalności zakonu*, Wrocław 1986.
- Pidłypczak-Majerowicz Maria, *Biblioteki bazylianów lwowskich i dawnej prowincji koronnej zakonu w XVII-XX wieku*, w: *Kraków – Lwów: książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*, t. 9, cz. 1, red. H. Kosętko, B. Góra, E. Wójcik, Kraków 2009, s. 232-233.
- Pidłypczak-Majerowicz Maria, *Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII-XVIII wieku*, Wrocław 1996.
- Pidłypczak-Majerowicz Maria, *Książka i biblioteka bazylikańska w XVII-XVIII w. oraz wpływ kasat na stan ich zachowania i opracowania*, „*Hereditas Monasteriorum*”, 1 (2012) s. 85-97.
- Pidłypczak-Majerowicz Maria, *Prywatne księgozbiory bazylianów prowincji koronnej zakonu na podstawie proveniencji wynotowanych z druków XVI-XVIII wieku w zbiorach Ossolineum. Zarys zagadnienia*, „*Z badań nad książką i księgozbiorami historycznymi*”, 10 (2016) s. 95-106.
- Stecik Źirij O., *Vasilians'ki monastiri Peremiśl's'koj êparhii (kiniec' XVII-XVIII st.): monografiâ*, Drogobič 2014.
- Szegda Mirosław, *Bazylianie*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 2, red. F. Gryglewicz, Lublin 1976, kol. 138-144.
- Warchoł Stefan, *Nazwy miast Lubelszczyzny*, Lublin 1964.
- Vavrik Mihajlo M., *Naris rozvitku i stanu Vasiliâns'kogo čina XVII–XX st.: topografično-statistična rozvidka*, Rim 1979.
- Wereda Dorota, *Misje bazylianów z Białej w drugiej połowie XVIII wieku*, w: *Archiva temporum testes: źródła historyczne jako podstawa pracy badacza dziejów: księga pamiątkowa ofiarowana Stanisławowi Olczakowi*, red. G. Bujak, T. Nowicki, P. Siwicki, Lublin 2008, s. 614-627.
- Wereda Dorota, *Rozwój kultu Józafata Kuncewicza w XVIII wieku*, w: *Śladami unii brzeskiej*, red. R. Dobrowolski, M. Zemło, Lublin-Supraśl 2010, s. 253-274.
- Wereda Dorota, *Szczurowski Tymoteusz*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 47, z. 195, Warszawa-Kraków 2011, s. 508-511.

THE BASILIAN LIBRARY IN BIAŁA PODLASKA

Summary

The Basilian monastery in Biała Podlaska was founded in 1690 by Katarzyna Radziwiłłowa, née Sobieska. The monks from the above-mentioned monastery were obliged to raise the level of the religious life of the people who lived in the Radziwiłł family's lands in Biała Podlaska. The monks, who conducted pastoral and missionary work, preached sermons and looked after pilgrims, and used the monastic library, including the collections of sermons, theological, historical, medical and art history books, dictionaries and prints popularizing Marian cult, as well as occasional panegyrics commemorating the events related to the Radziwiłł family. The books kept in the library were bought by monks and donated by the founders, the priests of the Latin rite and Basilian monks working in Biała Podlaska and other places. The surviving collection of the library in Biała Podlaska shows the extensive contacts and interests of the monks. The monastic library had the books published in a number of publishing houses in Poland and Western Europe. The books were bought by the monks who studied in Rome, on their way back to Poland.

The surviving collection of the Basilian library in Biała is evidence of the users' high intellectual culture and their openness to inspirations from different intellectual backgrounds. The analysis of the collection confirms the great role of the congregation as a liaison between Latin and Byzantine cultures. Using knowledge in pastoral work contributed to the adaptation of the ideas included in the books to the level of the reader, who is often excluded from the circles of the writing culture. The Basilian book collections were an essential tool for establishing new boundaries between cultures.

Key words: the Basilians; Uniates; Greek Catholics; Biała Podlaska; book collection; Katarzyna Radziwiłłowa née Sobieska